

Tulajdon, kamatszedés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben*

CSEPREGI ZOLTÁN

A Johannes Eck és Martin Luther között zajlott kamatvita sok szempontból a három évvel későbbi búcsúcédula-vita közvetlen előzménye volt, ahogyan az egyháztörténet is elsősorban ebből a szempontból emlékezik meg róla. Az uzsora-vita ugyanakkor önmagában is fontos állomást jelentett a gazdasági gondolkodás történetében. Eck római jogi, kánonjogi és gyakorlati teológiai érveléssel megengedhetőnek tartotta az 5 %-os fix kamatlábú hiteleket. Humanista ellenfelei – és Martin Luther is ebbe a táborba sorolódik – a felvett kamatot lopásnak tekintették, melyet a hitelező köteles visszaszolgáltatni az adósnak ahhoz, hogy a gyónásban feloldozást nyerjen. Melius Juhász Péter 1562-es egri hitvallása szerint viszont a határidőre vissza nem fizetett hitel a lopás, aki tartozását nem törleszti, az a tolvaj. A vita teológus résztvevőinek álláspontja hozzájárult az értékpapír modern fogalmához.

* Elhangzott a *Bank és hitelezés a reneszánsz korában* c. konferencián Budapesten, 2011. szeptember 30-án.

Hitel, uzsora, kamat-vita, római jog, kánonjog,
Johannes Eck, Martin Luther, Melius Juhász Péter

Johannes Eck (Mayr) ingolstadti teológiaprofesszort (1486–1543) ellenfelei már a reformáció előtti években előszeretettel emlegették a „Fuggerek házi disznaja”-ként, ezen epitheton népszerűsítésében későbbi elkeseredett ellenfele, Martin Luther is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Eck így nemcsak a protestáns történetírásban, hanem a pozitivistáknál is meglehetősen rossz sajtót kapott, ezért szeretnék mindjárt előadásom kezdetén néhány körülményt tisztázni.

Semmi kétség, hogy Ecket egész pályáján messzemenően motiválta a becsvágy és az érvényesülés vágya, az is egyértelmű, hogy bizonyos időszakokban személyes érdekei egybeestek a Fugger-bankház üzleti érdekeivel, s ez az érdekközösség ilyenkor anyagi támogatás formájában is jelentkezett nála, nem támasztható alá viszont forrásokkal az a beállítás, hogy Eck Jacob Fugger (†1525) felkérésére, pláne tőle felbérelve vetette volna magát a kamatszedésről folytatott németországi vitába. A nagy bankár biográfusa és monográfusa, Götz von Pölnitz az augsburgi Fugger-levéltárból számos adattal dokumentálja ugyan, hogy Jacob időt és pénzt nem kímélve igyekezett elérni valamelyik egyetem neki kedvező állásfoglalását a kamatszedés kánonjogi tiltásával kapcsolatban, ezek a törekvések viszont nem érintették közvetlenül Eck fellépését.¹

¹ Götz von Pölnitz, *Jacob Fugger, I.: Kaiser, Kirche und Kapital in der oberdeutschen Renaissance* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1949), 316–318; Heiko Augustinus Oberman, *Werden und Wertung der Reformation. Vom Wegestreit zum Glaubenskampf* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1977) (Spätscholastik und Reformation, 2), 426–430.

Le kell szögezmem végül, hogy a hitelügyletek kérdése mind Jacob Fugger, mind többi vitapartnere számára egyszerre volt gazdasági és lelkiismereti kérdés. Felfogásuk szerint nem egyszerűen a befektetések biztonságára vagy a távolsági kereskedelem finanszírozhatósága forgott kockán, hanem a lelkek üdvössége is, a problémát ezért sokszor a gyónás és gyónatás módszertana felől közelítették meg.² Jacob Fugger vallásossága sokrétűen dokumentált, az általa létrehozott szociális intézményrendszer, az augsburgi *Fuggerei* ennek ma is látható lenyomata.

² Oberman, *Werden und Wertung*, 164–165, 174–176.

A vita aktualitását egyrészt az adta, hogy az 5. lateráni zsinat (1512–1517) újból napirendre tűzte a kamattilalom kérdését, másrészt az, hogy az Alpoktól északra ekkor kezdtek széles körben elterjedni az 5%-os kamatláb alapú kereskedelmi ügyletek. Itáliában az élet és a tomista filozófia már évszázadokkal korábban feloldotta a hitelezési gyakorlat és a kánonjogi tilalom közötti ellentétet, az ott kidolgozott megoldásokat viszont a németek nem tudták a maguk számára elfogadni. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy ők már egy sokkal modernebb ún. lelkigondozói teológia keretei között gondolkodtak, melyben hangsúlyt kapott mind az egyéni, mind a közösségi lelkiismeret tisztasága: az embertársak megbotránkoztatása mindenképp kerülendő volt.

Az újdonsült professzor Eck (katedráját mindössze 24 évesen nyerte el) a legjobb előfeltételekkel kísérelte meg a vitás kérdés végleges megoldását. Tübingeni tanárai (főleg Konrad Summenhart) már sok részletkérdést tisztáztak,³ sőt, az Eck-féle javaslatnak már minden eleme készen állt ná-

3 Conrad Summenhart, *Opus septipartitum de contractibus pro foro conscientiae* (Hagenau, 1497), GW M44534 [töredék], (Hagenau, 1500), GW M44538 [több online kiadás]; Oberman, *Werden und Wertung*, 171-174.

4 Johann Peter Wurm, *Johannes Eck und der oberdeutsche Zinsstreit* (Münster: Aschendorff, 1997) (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 137), 94-109.

luk, csak meggyőző, logikus rendszerbe kellett illeszteni ezeket az építőköveket. Ettől a feladattól maga Summenhart (1450-1502) nem mellékesen éppen morális meggondolásból riadt vissza, előre látta ugyanis ennek a lépésnek földrengésszerű következményeit.

Eck megoldása az ún. *contractus trinus*, a hármas szerződés.⁴ Bár a jezsuiták elkeseredetten vitatják majd, hosszú távon ez a felfogás határozza meg a kamatkérdés kánonjogi kezelését. A hitelszerződésben Eck szerint előbb létrejön egy gazdasági társulás (*societas*) a hitelező és a hitelfeltevő között. Másodsor a hitelező eladja a maga bizonytalan nyereségét az adósnak egy fix összegért (*venditio lucri incerti*). Harmadszor pedig a hitelező biztosítja a tőkéjét az adósnál szintén fix biztosítási díjért (*assecuratio capitalis*). A három szerződés egy időben jön létre, de a kötelezvénynek mindezeket az alkotóelemeket egyenként, *expressis verbis* tartalmaznia kell. Külön-külön mindegyik műveletet ismeri már a római jog és megengedi a kánonjog is. Ha példaként 40%-os közös nyereséget képzelünk el, ami a korabeli haszonkulcsok között nem számít magasnak, akkor a szerződő felek részesedése 20-20%, a hitelező eladja a maga bizonytalan 20%-os részesedését a hitelfeltevőnek 10% biztos haszonért, ebből ténylegesen felvesz 5%-ot, a maradékon a tőkéjét biztosítja az előre látható vagy nem látható kockázatokkal szemben. A hitelező haszna így a valószínű, viszont kockázattal terhelt 20%-os nyereség helyett csak 5%-ot tesz ki, ám már kamat- és tőkebiztosítással védve.

Eck megközelítésére is jellemző a gyakorlati teológiai, a lelkigondozói perspektíva, ezért a *contractus trinus* kizárólag a további feltételek megléte esetén megengedett és tilalomba nem ütköző:

- csak a kereskedelemben és termelő beruházásokban alkalmazható, a fogyasztói hitelek továbbra is uzsorának minősülnek;
- elengedhetetlen a szerződő felek önkéntessége, jó szándéka (*bona intentio*) és a kölcsönös előny (*iustitia commutativa*).

Az itt leírt, fix kamatozású ügylet Eck szerint kizárja a másik becsapásának, kiszipolyozásának, a család csődnek és a közvélemény megbotránkoztatásának a lehetőségét, ezért nemcsak gazdasági, hanem lelkigondozói szempontból is előnyös. Az uzsoraügyletek megítélésében korábban dívó gyakorlattal szemben a szerződő felek jó szándékát Eck viszont vélelemként (*praesumptio*) kezeli, melyet az ellenkező bizonyításáig igaz-

nak kell elfogadni, hatalmas morális terhet véve így le ezzel az érintettek válláról.

Javaslat mellett érvelve Eck több olyan részproblémát érint, mely igen fontos a koraújkori közgazdasági gondolkodás számára, így pl. Arisztotelésszel szemben hangsúlyozza a tőke produktivitását, de ugyancsak tőkeként, egyenértékű befektetésként értékeli a szakmai tudást. Pénz esetében is megkülönbözteti a tulajdonjogtól a haszonélvezeti jogot (a római jog ezt még csak ingatlanoknál tette). Kifejt továbbá egy ár-érték elméletet, mely nem egyszerűen a kereslet-kínálat viszonyán alapul, és Aquinói Szt. Tamással szemben vitatja végül a pénzeszközök immanens értékét,⁵ megteremtve ezzel az értékpapír fogalmát. 5 Oberman, *Werden und Wertung*, 165–166.

1514 októberére Eck disputációt hirdetett a kamatszedésről saját ingolstadti egyetemén, de egyházi felsőbbsége, az eichstädti püspök betiltotta a vitatkozást. A következő szűk év volt a vita csúcspontja, mely már nemcsak a fix kamatú hitelekéről és ezek kánonjogi, gyóntatói kezeléséről szólt, hanem arról is, betilthatja-e az illetékes püspök egy teológiai doktornak és professor ordinariusnak a disputációját egy pápai privilégiumokkal bíró egyetemen. A kamatvita sok szempontból a három évvel későbbi búcsúcédula-vita közvetlen előzménye, főpróbája volt, lényegében ugyanazok a frakciók feszültek egymásnak, nem egyszerűen a skolasztikus-humanista vízváltó mentén, hanem inkább egy Augsburg–Nürnberg versengés figyelhető meg. A főleg kézműiparából élő Nürnberg valószínűleg könnyebben nélkülözte a kamatos pénzt, mint a kereskedelmi és bankközpont Augsburg. Számtalan párhuzamosság, személyi és tartalmi átfedés mellett szembeszökő különbség viszont az 1514–15-ös kamatvita és az 1517–18-as búcsúcédula-vita között, hogy a kamatvita szinte kizárólag kéziratban folyt és kéziratban maradt, a fontos szövegekből, de még a disputatételekből sem jutott el egy sem a nyomdaprésig.

A patthelyzetet az oldotta föl, hogy Eck 1515. július 12-re a bolognai egyetemen hirdetett disputációt.⁶ Ez természetesen presztízisvesztést sem okozott számára, ugyanakkor a kamat-téma Itáliában senkinek nem borzolta a kedélyét. Az ötlet valószínűleg Johannes Fabritól (1478–1541), Eck későbbi küzdőtársától, majdani bécsi püspöktől származott, aki öelötte négy nappal, július 8-án vitatkozott Bolognában, részben ugyanerről a témáról, bár Fabri a hitelügyletekben – legtöbb kortársával egyetértésben – fenntartandónak mondta a kockázatközösséget hitelező és hitelfelvevő között, akik így a közös vállalkozás esetleges veszteségein is arányosan osztoztak.

Bolognába Eck – nem meglepő módon – már a Fugger-ház költségén utazott. A vita kimeneteléről kétféle tudósításunk van. Eck hitelesített okiratot mutatott be Ingolstadtban győzelméről és nyomtatott útinaplóban számolt be itáliai diadalmenetéről.⁷ 7 Johannes Eck, *Orationes [...]* (Augustae, 1515), VD16 E 387.

De még ennél a kiadványnál is gyorsabban terjedt egy szemtanúnak, a nürnbergi Johannes Cochlaeusnak (1479–1552), szintén Eck jövendő elvbarátjának kéziratossá írt híradása a disputáció kudarcáról (a *Confutatio*t, az Ágostai hitvallás cáfolatát 1530-ban mások mellett ők hárman jegyzik

8 Herbert Immenkötter ed., *Die Confutatio der Confessio Augustana vom 3. August 1530*, 2. verb. Aufl. (Münster: Aschendorff, 1981) (Corpus catholicorum, 33).

majd: Eck, Fabri és Cochlaeus⁸). Ebben az iratban Cochlaeus Ecknek minden egyes állítását ízekre szedi, vitatja a *contractus trinus jogszerű voltát* (hiszen a kockázatközösség szerinte minden *societas* elengedhetetlen kritériuma), ezt burkolt uzsorának tekinti, mely már a római jogban is tiltott monopóliumokhoz vezet, és melyet egyedül az emberi kapzsiság motivál. Cochlaeus maga is tervezett egy disputációt Eck ellen, erre azonban soha nem került sor. Ugyancsak sikertelen maradt Eck kísérlete, hogy a kamat kérdését immár német nyelvterületen vitassa meg újra nagy nyilvánosság előtt. 1517. augusztusi disputációját engedélyezték ugyan Bécsben, de a tételek közül törölték a gazdasági témájúakat.⁹

9 Johannes Eck, *Disputatio [...] Viennae Pannoniae habita [...] (Augustae, 1517)*, VD16 E 314.

2

10 Luther Martin, *Werke: Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 15: *Predigten und Schriften 1524* (WA 15) (Weimar: Metzler, 1899), 293–322. Megjelenése várható Zsugyel János magyar fordításában a *Luther válogatott művei* c. sorozat 4. kötetében.

11 Az egzakt közgazdasági terminológiát a következő tanulmányból vettem: Zsugyel János, „Luther Márton közgazdasági nézetei”, *Miskolci Keresztény Szemle* 3 (2007) 4, 54–60.

Martin Luther (1483–1546) 1524-ben keletkezett, *Über Kaufhandlung und Wucher* (A kalmárkodásról és az uzsoráról) c. írásában foglalkozott a legrészletesebben a hitelezés kérdéseivel.¹⁰ foglalkozott a legrészletesebben a hitelezés kérdéseivel. Gondolatait a megelőző nagy vitához kapcsolja egyértelműen lelkigondozói alapállása. A skolasztikus-kanonista érvelés helyére azonban nála a biblikus megalapozás lép.¹¹

A kölcsönzés gyakorlatát ugyan üdvösnek tekinti Luther a keresztények között, hiszen a megszorultságban való segítségnyújtás hasznos dolog. De a mérték feletti kölcsönzést sem támogatja, csak annyit köteles a keresztény ember kölcsönözni felebarátjának, amivel nem veszélyeztetni saját maga és családja megélhetését. A feleslegéből köteles könyörületességet gyakorolni, nem saját létfeltételeinek veszélyeztetésével. A kamatra való kölcsönzést viszont uzsorának tartja, ennek bűne alól az sem ad felmentést, hogy a korban a pénzkölcsönzés általánossá vált. A kamatszédés totális tilalmát csak akkor gondolná mérsékelhetőnek, ha a világi hatalom kivételes esetekben megengedné a korlátozott kamatszédést, pl. árvák, özvegyek megsegítésére, hiszen itt a cél nem az adós kiszipolyozása lenne, hanem megélhetési alapjainak megteremtése.

A kereskedők fő bűnének az árképzés helytelen gyakorlatát tekinti, mely szerint áruikat olyan magas áron adják, ahogy csak tudják, ezzel mesterseges drágaságot idéznek elő. A helyes eljárásnak Luther azt tekinti, ha a kereskedők indokolt költségeiket és nyereségüket érvényesítik az árakban. Az árképzést tehát ne csak a feltétlen haszonszerzés, hanem a vásárló érdeke is vezérelje! Természetesen a kereskedő sem szenvedhet kárt az ügyleten, valamennyi költségét fel kell számítania, érvényesíteni kell

valamint saját megélhetési költségeit és a kockázat miatti felárat is, ezzel Luther eljut egy korai munka-érték elméletig. Messze megelőzi korát azzal a gondolattal, melyet az állami árszabályozás (ármaximálás) ellen ír. A termelés és kereskedelem változatossága miatt a fejedelem nincs ugyanis abban a helyzetben, hogy minden árucikk jogos költségét, azaz méltányos árát meghatározhassa, ezért minden visszásság és árdrágító gyakorlat ellenére Luther a piac árszabályozó szerepében bízik.

Keresztény adásvételnek Luther a készpénzért történő értékesítést tekinti, a hitelalapú kereskedelem szemében már a bűn forrása. A hitelnyújtás ugyanis kezességvállalással jár, ez pedig az emberekben való bízás az Istenbe vetett feltétlen bizalom helyett.

Ostorozza a korabeli kereskedők haszonleső gyakorlatát. Kárhóztatja a mesterséges hiánykeltést (rémhírterjesztés, készletek felvásárlása) mint az árdrágítás eszközét. A monopóliumokat és a piacfelosztási gyakorlatot is kártékonynak mondja a londoni takácsok árkartelljének példáján bemutatva. A család csóddal pedig szerinte a tisztességesen megkereshető haszon sokszorosát lehetett megszerezni. Ezt a visszaélést is a hitelalapú kereskedelem éltette. Ezen kívül Luther a minőségrontás, mérési és számolási csalások számos formáját ismerteti.

3

A magyarországi reformáció kanonikus erejű, normatív szövegei közül az 1562-es egri hitvallás foglalkozik több cikkében is pénzügyi kérdésekkel.¹² A terjedelmes hitvallás szerzősége összetett, az oroszlánrészt valószínűleg Melius Juhász Péter debreceni református püspöknek tulajdoníthatjuk.¹³ Ha Eck és Luther álláspontjait a kamatvita két végpontjának, szélsőségének tekinthetjük, akkor Melius kettejük között áll, vagy inkább mindkettejük előtt, a késő középkori kánonjog véleményét osztja.

12 Mihály Bucsay, Zoltán Csepregi, „Confessio catholica von Eger und Debrecen, 1562”, in *Reformierte Bekenntnisschriften, Bd. II/2: 1562–1569*, ed. Andreas Mühling, Peter Opitz (Neukirchen: Neukirchener Verlag, 2009) 1–165 (Nr. 58).

13 Csepregi Zoltán, „A Debrecen–Eger-völgyi Hitvallás (1562) új kiadásának tanulmányai”, in *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, ed. Ács Pál, Székely Júlia (Budapest: Balassi, 2012), 169–181.

Az átkos uzsorától megkülönbözteti ugyanis Melius az üdvös kereskedelmi hitelezést, mégpedig a kockázatközösség alapján. Hitelező és hitelfelvevő arányosan osztoznak nyereségen és veszteségen. Lehet viszont a megközelítés bármennyire skolasztikus, a citált tekintély már kizárólag a *Szentírás*. Az említett arányos kockázatközösséget pl. arra a páli maximára hivatkozva követeli meg Melius, hogy „senki meg ne csalja a testvérét!” (1Thessz 4,6) Ennél konkrétabb érv egyáltalán nem hangozik el!¹⁴ A fél évszázaddal korábbi kamatvita skolasztikus citátumai, a középkori doktorokra való hivatkozások tehát teljesen eltűntek, de a vita hozadékaként megmaradt a tőke produktivitásának a gondolata, a pénztőke tulajdonjogának és hasznélvezeti jogának a megkülönböztetése, a szerződő felek kölcsönös előnyének a megkövetelése.

14 [Nr. 205] *De usura*: Bucsay–Csepregi, „Confessio catholica,” 146; magyarul: Kiss Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései* (Budapest: Magyarországi Protestáns-egylet, 1881), 261.

Meliusnál és az egi hitvallásnál nagyon nehéz eldönteni, mekkora része van gondolataikban a középkori örökségnek, mekkora a svájci teológia hatásának és miben fedezhetjük föl eredetiségüket, saját hangjukat. A hitelezés kérdésének esetében talán mégis állást tudunk foglalni. Johannes Eck humanista ellenfelei – és Luther is ebbe a táborba sorolódik – a felvett kamatot lopásnak tekintették, melyet a *Tízparancsolat* tilt, s melyet a hitelező köteles visszaszolgáltatni az adósnak ahhoz, hogy a gyónásban feloldozást nyerjen. A kamat tehát lopás, a hitelező nyilvánvaló tolvaj. Melius A kamat (*De interest*) c. cikkelyében viszont egyetlen egy tanítást fejt ki: a határidőre vissza nem fizetett hitel a lopás, aki tartozását nem törleszti, az a tolvaj, hiszen hitelezője ebben érzékeny kárt vall.¹⁵ Talán

¹⁵ [Nr. 206] *De interest*: Bucsay-Csepregi, „Confessio catholica,” 146–147; magyarul: Kiss, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok*, 262.

nem nagyon merész feltételezés ebben a diametrális fordulatban jellegzetesen délnémet vagy svájci hatást érzékelni. Ugyanakkor az is elmondható, hogy amennyire idegen volt Luthertől a távolsági kereskedelem gyakorlata, annyira vált ez létfontosságúvá mind a cívisváros, mind Melius egyházkerületének más marhaexportőr mezővárosai számára. Az egi hitvallás állásfoglalásában ez a szükséglet és mindennapi tapasztalat is tükröződhet.

A fentiekben több párhuzamosság is feltűnhetett Eck 1515-ös és Luther 1517-es disputációjával (a híres 95 tétellel) kapcsolatban: a gyónatói-lelki-gondozói alapállás, az egyetemi autonómia konfliktusa a megyéspüspökkel, a humanista közönség élénk visszhangja stb. A kortársak még egy fontos kapcsolatról nem tudhattak a két esemény között. A Fuggerek nemcsak gazdasági befektetései miatt voltak érdekeltek Eck sikerében, hanem kimutathatóan amiatt az összetett kölcsönügylet miatt is, mellyel 1514–15-ben Brandenburgi Albert megszerezte a mainzi érseki széket, s mely közvetlen kiváltója volt az 1517-es búcsúvitának. Egy jelentős különbségre szeretném azonban felhívni a figyelmet: az 1515-ös kamatvita összes irata – Eck traktátusai, a tétel sorok, az erre adott humanista kritikák, a viták jegyzőkönyvei – a bolognai disputáció egyetlen egy plakát-

¹⁶ Johann Eck, *Conclusiones Bononiae disputande Anno Domini M.D. xv.* ([S.l.] 1515). Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken. Online elérhetőség: <http://data.onb.ac.at/rec/ACo8105074>

nyomatványától eltekintve¹⁶ mind kéziratban maradtak, a tudományos és irodalmi pengevillogtatás így megmaradt a legszűkebb szakmai körön belül. Ezzel szemben a búcsúviták nem sokkal megfogalmazásuk után már elérték a nyomtatás közegét, hihetetlen gyorsan és széles körben terjedtek el, ezzel minden választ, reakciót, következményt is szükségszerűen ugyanerre az útra tereltek.